

ӘОЖ 349.6:502.175
ХҒТАР 10.53.25

А.Ж. Сарсенова, А.Е. Бектурганов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОТ ПРОЦЕСІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасының сот жүйесінде экологиялық сараптаманы құқықтық қамтамасыз ету мәселелеріне арналған. Зерттеудің мақсаты – сот ісін жүргізу барысында қолданылатын экологиялық сараптаманың құқықтық тетіктерін кешенді талдау және олардың тиімділігін арттыруға бағытталған құқықтық ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеу барысында экологиялық сараптаманы құқықтық реттеу жүйесіндегі негізгі проблемалар анықталып, олардың сот тәжірибесіне әсері ғылыми тұрғыдан талданады. Атап айтқанда, нормативтік-құқықтық актілердің фрагментарлығы мен өзара үйлесімсіздігі, сарапшылардың кәсіби мәртебесі мен жауаптылығының жеткілікті деңгейде айқындалмауы, процесстік нормалардың нақты регламенттелмеуі және тәуелсіз сараптама институтының институционалдық әлсіздігі негізгі мәселелер ретінде қарастырылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы сот-экологиялық сараптаманы құқықтық реттеудің құрылымдық моделін әзірлеу және оны халықаралық тәжірибемен салыстырмалы талдау негізінде ұлттық құқықтық жүйені жетілдіру бағыттарын айқындауда көрініс табады. Зерттеу барысында жүйелі-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық және эмпирикалық әдістер қолданылып, шетел мемлекеттерінің тәжірибесі мен Қазақстанның сот практикасы салыстырмалы түрде талданады. Нәтижесінде сот-экологиялық сараптаманың тиімділігін арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар тұжырымдалады: нормативтік-құқықтық базаны жүйелеу, сарапшылардың құқықтық мәртебесін нақтылау, кәсіби аттестация мен аккредиттеу тетіктерін жетілдіру, сараптаманың бірыңғай әдістемелік стандарттарын енгізу және сараптама процестерін цифрландыру. Ұсынылған шараларды іске асыру ғылыми негізделген сот шешімдерін қабылдауға, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және сот төрелігінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: сот-экологиялық сараптама; нормативтік-құқықтық база; сарапшылар мәртебесі; сараптаманың тәуелсіздігі; экологиялық даулар; цифрлық технологиялар; халықаралық стандарт; экологиялық құқық.

А.Ж. Сарсенова, А.Е. Бектурганов

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В СУДЕБНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена проблемам правового обеспечения экологической экспертизы в судебной системе Республики Казахстан. Цель исследования заключается в комплексном анализе правовых механизмов применения экологической экспертизы в судебном процессе и разработке предложений по повышению эффективности ее правового регулирования. В работе выявляются ключевые проблемы действующей системы правового регулирования экологической экспертизы и анализируется их влияние на судебную практику. К основным проблемам отнесены фрагментарность и несогласованность нормативно-правовых актов, недостаточная определенность профессионального статуса и ответственности экспертов, неопределенность процессуальных норм, а также институциональная слабость независимого института судебной экспертизы. Научная новизна исследования заключается в формировании концептуального подхода к совершенствованию правового регулирования судебно-экологической экспертизы на основе сравнительно-правового анализа международной практики и национальной модели правового регулирования. В исследовании применены системно-структурный, сравнительно-правовой и эмпирический методы, что позволило сопоставить зарубежный опыт и казахстанскую судебную практику. В результате сформулированы конкретные предложения по совершенствованию правового регулирования экологической экспертизы: систематизации нормативно-правовой базы, уточнению правового статуса экспертов, совершенствованию механизмов профессиональной аттестации и аккредитации, внедрению единых методических стандартов проведения экспертиз и цифровизация экспертных процедур. Реализация предложенных мер будет

способствовать повышению эффективности рассмотрения экологических споров, обеспечению экологической безопасности и укреплению качества правосудия.

Ключевые слова: судебно-экологическая экспертиза; нормативно-правовая база; статус экспертов; независимость экспертизы; экологические споры; цифровые технологии; международный стандарт; экологическое право.

A.Zh. Sarsenova, A.E. Bekturganov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, the Republic of Kazakhstan

LEGAL PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL EXPERTISE IN THE JUDICIAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the issues of legal support for environmental expertise within the judicial system of the Republic of Kazakhstan. The aim of the study is to conduct a comprehensive analysis of the legal mechanisms governing the use of environmental expertise in judicial proceedings and to develop proposals for improving its legal regulation. The study identifies key problems within the current legal framework of environmental expertise and analyzes their impact on judicial practice. Among the main challenges are the fragmentation and inconsistency of regulatory legal acts, the insufficiently defined professional status and liability of experts, the ambiguity of procedural rules, and the institutional weakness of the independent expert institution. The scientific novelty of the research lies in developing a conceptual approach to improving the legal regulation of judicial environmental expertise based on a comparative legal analysis of international practices and the national regulatory model. The research employs system-structural, comparative legal, and empirical methods, enabling a comparative assessment of foreign experience and Kazakhstan's judicial practice. As a result, several practical recommendations are proposed, including the systematization of the regulatory framework, clarification of the legal status of experts, improvement of professional certification and accreditation mechanisms, the introduction of unified methodological standards for conducting expert examinations, and the digitalization of expert procedures. The implementation of these measures will contribute to more effective resolution of environmental disputes, strengthening environmental safety, and improving the quality of justice.

Keywords: judicial environmental expertise; regulatory legal framework; status of experts; independence of expertise; environmental disputes; digital technologies; international standard; environmental law.

DOI: 10.52425/25187252_2026_40_133

Кіріспе. Адамның шаруашылық және өндірістік қызметінің бақылаусыз жүзеге асырылуы техногендік сипаттағы экологиялық апаттарға алып келіп, адам мен қоршаған ортаның өзара байланысына негізделген күрделі экожүйедегі тепе-теңдіктің бұзылуына себеп болуы мүмкін. Осыған байланысты кез келген жаңа қызмет түрін немесе инвестициялық жобаны әзірлеу және іске асыру барысында табиғи ортаға келуі ықтимал қауіптер мен экологиялық қатерлерді алдын ала бағалау ерекше маңызға ие. Қазіргі уақытта мұндай бағалау тетігі экологиялық сараптама жүргізу арқылы жүзеге асырылады, ол жоспарланып отырған қызметтің қоршаған ортаға әсерін анықтауға, ықтимал теріс салдардың алдын алуға және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған маңызды құқықтық құрал болып табылады [1].

Соңғы онжылдықтарда экологиялық проблемалар әлемнің көптеген елдерінің, соның ішінде Қазақстанның мемлекеттік саясатының басым деңгейіне шықты. Жеделдетілген индустрияландыру және урбанизация, өндіруші салалардың белсенді дамуы, аграрлық және инфрақұрылымдық құрылыстың кеңеюі табиғи экожүйелерге теріс әсер етеді. Гидробаланстың бұзылуы, топырақтың деградациясы, атмосфералық ауа мен су объектілерінің сапасының нашарлауы шаруашылық жүргізуші субъектілер, мемлекеттік органдар мен халық арасындағы қақтығыстар санының өсуіне алғышарттар жасайды. Мұндай жағдайларда сот органдары экологиялық бұзушылықтар мен қоршаған ортаға зиян келтіруге байланысты дауларды шешудің негізгі құқықтық институттардың біріне айналуға [2].

Экологиялық сараптама – қоршаған ортаны қорғау саласындағы маңызды құқықтық және

басқарушылық тетік болып табылады. Оның негізгі ерекшелігі – жоспарланып отырған шаруашылық немесе өзге де қызметтің табиғи ортаға ықтимал әсерін алдын ала бағалау арқылы экологиялық қауіптің алдын алуға бағытталуында. Экологиялық сараптама табиғатты ұтымды пайдалану қағидаларын қамтамасыз етіп қана қоймай, қоршаған ортаның жай-күйіне әсер ететін жобалардың экологиялық талаптарға сәйкестігін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл институттың тағы бір маңызды ерекшелігі – оның кешенді сипатында, өйткені сараптама жүргізу барысында экологиялық, экономикалық, әлеуметтік және құқықтық факторлар жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар экологиялық сараптама қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылаудың маңызды элементі ретінде әрекет етеді және табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты шешімдердің ғылыми негізді қабылдануын қамтамасыз етеді. Экологиялық сараптаманың тиімді жүзеге асырылуы экологиялық қауіпсіздікті нығайтуға, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға және тұрақты даму қағидаларын іске асыруға ықпал етеді. Экологиялық сараптама қылмыстық және әкімшілік істер шеңберінде ерекше маңызға ие, онда табиғат қорғау заңнамасын бұзу фактісін анықтау, залал дәрежесін және оның себеп-салдарлық байланыстарын айқындау талап етіледі. Бұл сотта негізгі дәлел болып табылатын сараптамалық қорытынды, өйткені ол күрделі экологиялық процестер мен антропогендік араласудың салдарын терең және ғылыми тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Алайда, бұл функцияны іс жүзінде жүзеге асыру сот төрелігінің тиімділігі мен экологиялық қорғаныс деңгейіне тікелей әсер ететін көптеген құқықтық мәселелерге тап болады. 2025 жылдың қаңтар-мамыр қорытындылары бойынша ҚР сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде 255 қылмыстық экологиялық құқық бұзушылық тіркелді, бұл өткен жылмен салыстырғанда 9%-ға артық¹.

Сонымен қатар, Қазақстандағы экологиялық істер санының өсуі сот органдарының статистикасымен расталады: тек соңғы бес жылда табиғат қорғау талаптарын бұзу туралы бап бойынша әкімшілік істердің және қылмыстардың экологиялық құрамы бойынша қылмыстық істердің айтарлықтай өсуі байқалады. Бұл мемлекеттік қадағалау органдарының (ҚР экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі мен оның аумақтық бөлімшелерінің) бақылауын күшейтумен, сондай-ақ қоғамдық экологиялық сана мен үкіметтік емес ұйымдардың белсенділігін арттырумен байланысты. Осы тенденцияларға жауап ретінде заң шығарушы нормативтік-құқықтық базадағы олқылықтарды толтырды, бірақ бірқатар ережелер нақты емес формальді нормалар қатарын толықтырып отыр, сәйкесінше бұл сараптамаларды тағайындау мен бағалауда белгісіздік тудырады.

Қазақстан Республикасында экологиялық сараптаманы құқықтық қамтамасыз етудің негізгі мәселелеріне сарапшылардың біліктілігіне бірыңғай көзқарастың болмауын атауға болады. Қолданыстағы заңнама білім мен тәжірибеге қойылатын жалпы талаптарды белгілейді, бірақ сотқа маманның құзыреттілігін объективті бағалауға мүмкіндік беретін нақты өлшемдерді анықтамайды. Тәжірибе көрсеткендей, бірқатар істерде бейіндік білім деңгейі жеткіліксіз немесе мүдделер қақтығысы бар сарапшылар тағайындалады, бұл тұжырымдардың дұрыстығын және соның салдарынан сот шешімдерінің әділдігін төмендетеді. Қатаң Кәсіби Стандарттар мен олардың сақталуын бақылау механизмін әзірлеу қажеттілігі туындап отыр.

Елімізде Экологиялық сараптама жүргізу тәртібін нормативтік-құқықтық реттеу жанама түрде қарастырылған. ҚР экологиялық кодексі², Су кодексі³, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы

¹ В Казахстане на 9% выросло число экологических правонарушений [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: https://www.kt.kz/rus/ecology/v_kazahstane_na_9_vyroslo_chislo_ekologicheskikh_1377965725.html (жүгінген күні: 16.02.2026).

² Қазақстан Республикасының Экология кодексі: Қазақстан Республикасының 2021 ж. 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (жүгінген күні: 16.03.2026).

³ Қазақстан Республикасының Су кодексі: 2003 ж. 9 шілдедегі № 481-II ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_ (жүгінген күні: 30.06.2025).

Кодекс⁴, қылмыстық процестік⁵ және азаматтық іс жүргізу кодекстерінде⁶ мақсатын, мерзімдері мен орындалу тәртібін реттейтін әртүрлі нормалар бар. Бұл ретте әдістемелік ұсынымдар ең аз жаңартылған, қазіргі заманғы халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді және кешенді зерттеулердің (гидробиологиялық, Топырақтану, токсикологиялық-гигиеналық және т.б.) ерекшеліктерін ескермейді. Бұл процестік тәуекелдердің туындауына алып келеді: сараптамалардың гетерогенділігі, жұмыстардың қайталануы, істерді қарау мерзімдерінің ұлғаюы және сот шығындарының өсуі де мәселе болып отыр.

Экологиялық сараптаманы жетілдірудің маңызды бағыты сараптама үшін техникалық тапсырманы дайындаудың нақты рәсімін әзірлеу болып табылады. Іс жүзінде, тым жалпы немесе, керісінше, тым егжей-тегжейлі тапсырма сарапшының негізгі мәселелерге назар аударуына кедергі келтіретін, «бұлыңғыр» тұжырымдарды қалыптастыратын және сараптамалық зерттеулердің көлемі мен мазмұны бойынша даулар тудыратын жағдайлар бар. Техникалық тапсырма бланкілерінің стандартталған нысандарын енгізу және оларды міндетті пайдалану сараптамалық жұмыстың сапасын едәуір арттыра алады [3].

Сонымен қатар, бастапқы материалдар мен зерттеу нысандарына қол жетімділіктің болмауы жиі кездесетін мәселе болып табылады. Мемлекеттік органдар мен өтініш берушілер әрдайым сарапшыларды қажетті су, топырақ, ауа сынамаларымен немесе құжаттамамен қамтамасыз ете бермейді, бұл толық емес мәліметтер негізінде зерттеулер жүргізуге немесе нақты өлшемдермен бірге жүрмейтін «қағаз» есептерді тартуға мәжбүр етеді. Бұл дәлелдемелік базаны әлсіретеді және сараптамаларды қайта тағайындау арқылы процестерді кешіктіруге жағдай жасайды. Жаһандану және Қазақстанның халықаралық міндеттемелерін орындау жағдайында (биологиялық әртүрлілік туралы Конвенция⁷, Климат жөніндегі Париж келісімі⁸ және басқалар) экологиялық сараптаманың ұлттық практикасын халықаралық стандарттармен үйлестіру ерекше өзекті болып отыр. Сонымен қатар, отандық заңнама әлі күнге дейін аккредиттелген шетелдік зертханалардың нәтижелерін автоматты түрде мойындау тетігін көздемейді, бұл өзендер мен атмосфералық ағындардың ластануына байланысты трансшекаралық істерді қарауды қиындатады. Бұл салада нақты рәсімдердің болмауы экологиялық бағдарланған жобалардың инвестициялық тартымдылығын төмендетеді және озық аналитикалық технологияларды тартуға кедергі келтіреді. Сарапшылар мен сараптама жіберетін тұлғалардың жауаптылығы мәселесі де маңызды болып табылады. Бүгінгі таңда заңнамада қате немесе біржақты қорытындылар үшін тәртіптік және материалдық-құқықтық жауаптылыққа тартудың жеткілікті тетіктері жоқ. Нәтижесінде жосықсыз сараптамалық қызметтен келтірілген залалды азаматтық-құқықтық өтеу институты жоғалады, бұл жалпы сот процесіне деген сенімге нұқсан келтіреді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасының сот процесінде экологиялық сараптаманың құқықтық мәселелеріне терең ғылыми талдау жүргізу маңызды ғылыми-практикалық міндет болып табылады. Зерттеу анықталған олқылықтарды жүйелеуге, озық халықаралық тәжірибені талдауға және сараптамаларды тағайындаудың нормативтік базасын, әдістемелік құралдары мен практикасын жетілдіру бойынша негізделген ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу әдістемесі жоғары ғылыми деңгейдегі кешенді тәсілге

⁴ Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі: 2014 ж. 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (жүгінген күні: 30.06.2025).

⁵ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 ж. 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 30.06.2025).

⁶ Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі: 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (жүгінген күні: 30.06.2025).

⁷ Convention on Biological Diversity (Rio de Janeiro, 5 June 1992). – 2011. – 30 p. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (жүгінген күні: 16.02.2026).

⁸ Париж келісімі (Париж, 2015 жылғы 12 желтоқсанда) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://prg.kz/Document/?doc_id=35684349&ysclid=ml61viehv5130410702t (жүгінген күні: 30.06.2025).

негізделеді: Жүйелі-құрылымдық әдіс экологиялық сараптама институтының ғылыми талдауында ерекше маңызға ие. Бұл әдіс зерттеліп отырған нысанды – яғни экологиялық сараптаманы – өзара байланыстағы элементтерден тұратын күрделі жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл экологиялық сараптама институтының әрбір құрамдас бөлігінің (нормативтік-құқықтық база, ұйымдастырушылық құрылым, сарапшылар корпусы, процестік рәсімдер, бақылау және қаржыландыру тетіктері) өзара әрекеттесуін терең түсінуге жағдай жасайды. Жүйелі-құрылымдық талдау барысында экологиялық сараптаманың құқықтық институты біртұтас жүйе ретінде қарастырылып, оның ішкі құрылымдық деңгейлері салыстырылады. Атап айтқанда, құқықтық нормалардың өзара байланысы мен иерархиясы, ведомстволық құзыреттердің үйлесімділігі, сот пен сараптама органдарының функциялық шекаралары, сондай-ақ шешім қабылдау процесіндегі өзара тәуелділік деңгейі айқындалады. Мұндай салыстырмалы құрылымдық талдау сараптамалық қызметтің тиімділігін төмендететін қайшылықтар мен үйлесімсіздіктерді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әдістің жүйелілік сипаты экологиялық сараптама институтын тек құқықтық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, институционалдық және технологиялық аспектілерде кешенді қарастыруды көздейді. Бұл өз кезегінде экологиялық сараптаманы сот процесінде неғұрлым тиімді қолдануға, сараптаманың объективтілігі мен тәуелсіздігін арттыруға, сондай-ақ халықаралық стандарттарға сай жаңғырту жолдарын негіздеуге мүмкіндік береді. Формальды-құқықтық әдіс нормативтік актілердегі «экологиялық сараптама», «сарапшының құзыреті» және «сараптаманы тағайындау тәртібі» ұғымдарының терминологиялық біртұтастығын талдап, процестік және материалдық-құқықтық нормалардың өзектілігін бағалайды; салыстырмалы-құқықтық әдіс шетелдік континенттік және англо-американдық тәжірибені зерделеп, отандық стандарттарды жетілдіру бағыттарын ұсынады. Эмпирикалық әдістер экологиялық сараптама институтын зерттеуде нақты сот тәжірибесін, іс жүргізу материалдарын және практикалық жағдайларды талдауға бағытталады. Бұл әдістер зерттеу нысанын тек теориялық тұрғыдан ғана емес, нақты өмірдегі тәжірибе мен фактілер негізінде қарастыруға мүмкіндік береді. Эмпирикалық тәсілдердің басты мақсаты – сот ісінде экологиялық сараптаманы тағайындау, жүргізу және оның нәтижелерін бағалау процесінде туындайтын нақты проблемаларды анықтау. Ол үшін зерттеуші сот актілерін, шешімдерді, сараптамалық қорытындыларды, прокурорлық және адвокаттық тәжірибелерді контент-талдау әдісі арқылы жүйелі түрде зерделейді. Мұндай талдау құқық қолдану тәжірибесіндегі қайшылықтарды, соттар мен сарапшылардың өкілеттіктерін түсінудегі айырмашылықтарды, сондай-ақ сараптамалық қорытындының дәлелдік күшін бағалаудағы бірізділіктің болмауын анықтауға мүмкіндік береді. Контент-талдау барысында нақты сот істері бойынша мәліметтер жинақталып, экологиялық даулардың құрылымы, сараптама жүргізу уақыты мен сапасы, сарапшылардың тәуелсіздігі мен жауаптылығы сияқты көрсеткіштер салыстырмалы түрде қарастырылады. Бұл тәсіл экологиялық сараптама жүйесіндегі практикалық олқылықтарды айқындап қана қоймай, олардың себептерін талдауға және шешу жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді. Модельдеу-болжау тәсілі жаңартылған техникалық тапсырмалар формасын енгізудің сот төрелігіндегі тиімділігі мен процедуралық мерзімдерге ықпалын болжайды; тарихи-құқықтық әдіс алғашқы нормативтік нормалардан бастап қазіргі уақытқа дейінгі эволюцияны шолып, заңнама реформаларының кемшіліктерін айқындайды.

Нәтижелер, талқылау. Сот экологиялық сараптаманың құқықтық мәнін түсіну үшін ең алдымен сот сараптамасы ұғымын анықтап алғанымыз жөн. Сот сараптамасы – қылмыстық, азаматтық және әкімшілік сот өндірістерінде арнайы ғылыми білім мен методикаларды нақты сот тапсырмаларын орындау үшін қолданатын қолданбалы сала; оның пәні мен шекаралары сот процессінің құқық қорғау функциясы талаптарына сай анықталып, сараптаманы тағайындау, материалдарды жинау, зерттеу, қорытындылау және ресмилендіру сияқты кезеңдер арқылы

жүргізіледі, ал сарапшылардың кәсіби білімі мен заңнамалық рәсімдерді ұштастыра қолдану сараптамалық материалдардың құқықтық сенімділігі мен дәлелдік мәнін қамтамасыз етіп, сот шешімдерінің әділдігі мен заңдылығын күшейтеді. Қолданыстағы заңнама бойынша сот сараптамасы қылмыстық, азаматтық немесе әкімшілік құқық бұзушылық істерінің материалдарын арнайы ғылыми білім мен әдістемелер негізінде жан-жақты зерттеу арқылы сот процесіне қажетті фактикалық деректерді анықтауға бағытталған қолданбалы ғылыми сала ретінде анықталып, оның мақсаты ретінде әкімшілік, қылмыстық және азаматтық сот өндірісін сенімді, ғылыми дәлелді сараптама қорытындыларымен қамтамасыз ету бекітіледі. 2017 жылғы 10 ақпанда Президенттің бастамасымен құқық қорғау және сот жүйесін сот-эксперттік қамтамасыз етуді одан әрі жетілдіру және модернизациялау мақсатында «Сот-сараптамалық қызмет туралы»⁹ және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сот-сараптамалық қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңдар қабылданды; сол жылы 3 ақпанда № 34 Үкімет қаулысымен¹⁰ сот сараптамасының кейбір мәселелері мемлекеттік деңгейде реттелді. Елдегі экономикалық, әлеуметтік және саяси даму барысы, құқық қорғау мен сот жүйесін реформалау қажеттілігі және ғылым-техника саласындағы үздіксіз прогресс заңнаманың тұрақты жаңартылуын талап етеді, себебі сот-эксперттік қызметтің табиғаты үздіксіз даму мен өзгерісті қажет етеді. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасындағы сот-эксперттік жүйе ҚР Әділет министрлігінің «Сот сараптамалары орталығы» республикалық мемлекеттік кәсіпорны арқылы іске асырылады. С. Абдолла пікірінше, эксперттік функцияларды бірыңғай ведомствоға орталықтандыру әкімшілік персоналдың қызметін оңтайландыруға, ғылыми әлеуетті нығайтуға, сарапшылар жұмысының тиімділігін арттыруға және қаржылық ресурстарды ортақ материалдық-техникалық база құру арқылы шоғырландыруға мүмкіндік берді; сондай-ақ сарапшылардың тәуелсіздігін қамтамасыз етіп, сот-эксперттік қызмет саласындағы ішкі қайшылықтарды жойды. Ол Қазақстан Республикасының сот-эксперттік жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихы төрт кезеңге бөлінеді:

1. 1920-1950 жж. – қалыптасу кезеңі, құқықтық негіздері мен алғашқы сараптамалық институттар пайда болды.

2. 1951-1966 жж. – Кеңестік кезең, сараптамалық жүйенің құрылымы бекітілді, нақты міндеттер мен іске асыру тетіктері қалыптасты.

3. 1978-2010 жж. – тәуелсіздікке дейінгі және алғашқы тәуелсіздік жылдары: 1978-1989 жж. – сараптамалық мекемелер желісін кеңейту және жүйелендіру, 1989-1997 жж. – өтпелі даму кезеңі, 1997-2010 жж. – сот-эксперттік қызметті реттейтін тәуелсіз заңнамалық актілер қабылданды [4].

4. 2010 жылдан қазіргі күнге дейін – заманауи халықаралық стандарттар мен ғылыми-техникалық жетістіктерге сай жүйелеу және қызмет тиімділігін арттыру.

Сот-эксперттік қызметтің динамикалық дамуы мына негізгі факторларға негізделеді:

- ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды өрістеуі нәтижесінде сараптамалар түрі мен әдістерінің үнемі кеңеюі;

- сот процестерінде сараптама қорытындыларының дәлелдік маңызын айқындайтын процестік қағидалардың жүйелі қолданылуы;

- сот-эксперттік мекемелердің ұйымдастырушылық-техникалық қамтамасыз етілуі мен тұрақты қаржыландырылуы.

Зерттеу нәтижелері негізінде, сот экологиялық сараптама дегеніміз істі мәні бойынша

⁹ Сот-сараптама қызметі туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2017 ж. 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044> (жүгінген күні: 16.06.2025).

¹⁰ Сот сараптамасының кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 ж. 3 ақпандағы № 34 қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000034> (жүгінген күні: 16.06.2025).

объективті түрде шешу үшін тартылатын арнайы ғылыми білімі бар тұлға жүзеге асыратын процестік әрекет түрі деп келесі анықтаманы ұсынуға болады. Сот экологиялық сараптама сот сараптамасының жекелеген түрі болып табылады. Мәселенің өзектілігіне қарамастан сот экологиялық сараптаманы тікелей зерттеген жаңа ғылыми зерттеулер аз кездеседі. Тек 2016 жылы Ж.Л. Бекжанов осы тақырыпқа зерттеу жүргізді. Дегенмен қазіргі таңда қоғамдағы технологиялық дамуды ескерсек сот экологиялық сараптама жаңаша тұрғыдан зерттелуі керек [5].

Жүргізілген талдау көрсеткендей, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі маңызды факторлардың бірі – сот сараптамасы, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі жанындағы Сот сараптамалары орталығы жүзеге асыратын сот-экологиялық сараптама, ол еліміздің биологиялық әртүрлілігін сақтауға өз үлесін қосады.

Экологиялық құқық бұзушылықтарды тергеу барысында туындайтын сараптамалық мәселелер заттар мен материалдарды сот-экологиялық, сот-биологиялық және криминалистикалық сараптамалар шеңберінде шешуді көздейді. Қазіргі таңда сот-экологиялық сараптама сот-сараптамалық қызметтің жаңа бағыты ретінде қарқынды дамуда. Экологиялық құқық бұзушылықтарға қатысты тағайындалған сараптамалар аясында экономикалық, технологиялық, әлеуметтік, биологиялық, медициналық, әкімшілік, шаруашылық және басқа да аспектілер, сондай-ақ антропогендік әсердің көзін, механизмін, сипаттамасы мен ауқымын анықтау мәселелері қарастырылады. Осы рәсімдер барысында субъектінің кінәлілігін және қоршаған ортаға келтірілген материалдық зиян көлемін белгілеуге мүмкіндік беретін маңызды фактілік жағдайлар айқындалып, экологиялық тепе-теңдікті қалпына келтіру бойынша ұсыныстар әзірленеді [6].

Сот-экологиялық сараптама кешенді сипатқа ие, өйткені ол әртүрлі профильдегі мамандар – экологтар, биологтар, химиктер, зоотехниктер және гидрологтардың бірлескен еңбегін талап етеді. Бұл терең саларалық үйлестіруді қажет етіп, табиғи биоценоз элементтері арасындағы өзара байланыстарды жан-жақты талдауға мүмкіндік береді [7].

Сонымен қатар сараптамаларды осылай біріктіру қорытындылардың жоғары дәлдігін қамтамасыз етіп, қоршаған ортаға антропогендік әсерді бағалау мәселелерін тиімді шешуге ықпал етеді. Одан бөлек, бұл тәсіл мүдделі тараптардың сенімін арттырып, құқықтық реттеудің сапалы дамуына мүмкіндік береді [8].

Отандық ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде қазіргі таңда елімізде сот-экологиялық сараптамасын тағайындау мен жетілдіруде келесі негізгі мәселелер орын алып отырғанын анықтадық:

Біріншіден, нормативтік-құқықтық базаның фрагментарлығы және кемшілдігі сот-экологиялық сараптама саласындағы маңызды проблемалардың бірі болып табылады. Бірыңғай әдіснамалық ұсынымдардың болмауы сараптамалық практикада әртүрлі интерпретацияларға және құқықтық бақылаудың біркелкі еместігіне әкеледі. Сондай-ақ сараптамалық органдардың өкілеттіктері мен функционалдық қарым-қатынастары нақты анықталмағандықтан, сот процесіндегі сараптамалық қорытындылардың сенімділігі мен дәлдігі төмендеуі мүмкін. Бұл мәселені шешу үшін нормативтік құжаттар пакетін жүйелі жаңарту, біртұтас стандарттар мен алгоритмдерді бекіту, сондай-ақ сарапшылар мен сот органдары арасындағы үйлестіру тетіктерін жетілдіру қажет. Сонымен қатар халықаралық тәжірибені ескере отырып, нормативтік-құқықтық актілерге экологиялық сараптаманың сапа стандарттарын енгізу ұсынылады. Заңнаманы кешенді қарастыру сараптамалар нәтижелерінің биік стандартқа сәйкестігін қамтамасыз етіп, экологиялық қауіпсіздікті қорғау деңгейін арттырады [9].

Екіншіден, сарапшылардың сарапшылардың құқықтық мәртебесі мен біліктілік деңгейі айқын болмай, сот-экологиялық сараптама сапасына кері әсерін тигізеді. ҚР «Сот сараптамасы және сот сараптамалық қызмет туралы» заңы сарапшыларға қойылатын кәсіби талаптарды толық

қамтымай, олардың білім деңгейі мен тәжірибесінің сәйкес келмеу мәселесін тудырады. Бұл сараптамалық қорытындылардың сенімділігіне күмән келтіріп, сот шешімдерінің әділдігін төмендетеді. Осыған орай сарапшыларды аттестациялау рәсімдерін нақтылау, олардың мәртебесін заңнамалық тұрғыдан бір жүйеге келтіру, біліктілік стандарттарын әзірлеу қажет. Қазақстан Республикасының «Сот-сараптама қызметі туралы» заңы сот сарапшыларына қойылатын кәсіби талаптарды жетілдіру мақсатында заңнамаға нақты өзгерістер енгізу орынды деп саналады. Атап айтқанда, сот сарапшысы лауазымына үміткер тұлғалардың тек жоғары білімінің болуы ғана емес, сараптама жүргізілетін салаға сәйкес арнайы кәсіби даярлықтан өтуі және кемінде үш жылдық практикалық тәжірибесінің болуы заң деңгейінде міндетті талап ретінде бекітілуі қажет. Сонымен қатар сарапшылардың кәсіби деңгейін сақтау және дамыту үшін олардың әр бес жыл сайын міндетті түрде біліктілікті арттыру курстарынан өтіп, қайта аттестаттаудан өтуі жөніндегі норма енгізу ұсынылады. Сарапшылардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында аттестаттау және сертификаттау рәсімдерін тек ведомстволық құрылымдар шеңберінде емес, ғылыми ұйымдар мен жоғары оқу орындарының өкілдері қатысатын тәуелсіз комиссия арқылы жүргізу тиімді болар еді. Бұдан бөлек, заңда сарапшылардың қызметінде халықаралық стандарттарға сәйкес заманауи ғылыми-техникалық және цифрлық әдістерді қолдану міндеті нақты көрсетіліп, кәсіби этика талаптары мен сараптамалық қорытындының дәлдігі мен объективтілігі үшін жауаптылық шаралары күшейтілуі қажет. Осындай өзгерістер сот сараптамасының сапасын арттыруға және сот төрелігінің әділ жүзеге асырылуына ықпал етеді [10].

Үшіншіден, процестік сараптамаларды тағайындау және өткізудің құқықтық реттелмегендігі сот-процестік мерзімдердің бұзылуына және экологиялық құқық бұзушылықтар істерінің іс жүзінде ұзақ талдануына әкеледі. Сараптама мерзімдері нақты нормативтік актілерде белгіленбегендіктен, тараптар мен сот органдары кешіктірілген қорытындыларды күтумен қалдырылады, бұл сот шешімдерін қабылдау жылдамдығын төмендетеді. Мұндай үзілістер қоршаған ортаға келетін зиянын уақытылы анықтау мен жоятын шараларды кешіктіреді, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету деңгейі төмендейді. Сонымен қатар, зардап шеккен тұлғалардың, айыпталушылардың және азаматтық талапкерлердің сараптамалық процестерге қатысу құқықтары қамтамасыз етілмей, экспертизалар ұсыну мүмкіндіктері шектелгендіктен, әділ және теңқұқықты қорғаныс құралдары толыққанды іске асырылмайды. Олқылықтарды жедел жою үшін процестік нормативтерді нақтылау және тараптардың кепілдендірілген құқықтарын заңнамалық түрде нығайту қажет.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының сот процесінде экологиялық сараптаманың құқықтық институт ретіндегі маңызды құқықтық институттардың бірі болып табылады. Алайда, нормативтік-құқықтық база біркелкілік пен толықтықтан айырылғандықтан, сараптамалық практикада стандарттардың сақталуы мен рәсімдердің ашықтығы күмән тудырады. Сарапшылардың мәртебесі мен біліктілігі нақты заңнамалық түрде реттелмей, олардың тәуелсіздігі мен кәсіби талаптары айқындалмағандықтан, сараптамалық қорытындылардың сенімділігі мен сот шешімдерінің әділдігіне қатысты ғылыми және практикалық мәселелер туындайды. Процестік талаптардың нақтыланбауы сараптамалардың уақытылы орындалуын тежейді әрі тараптардың қатысу құқықтарын толық қамтамасыз етпейді. Осы олқылықтарды жою мақсатында құқықтық нормаларды жүйелі жаңарту, сарапшыларды аттестаттау рәсімдерін жетілдіру, хаттамалар мен мерзімдерге қойылатын талаптарды нақтылау қажет. Экологиялық сараптаманың тәуелсіздігін арттыру үшін қаржыландыруды ашық басқару, мүдделік қақтығыстарды алдын алу тетіктерін енгізу маңызды. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені ескере отырып, цифрлық технологиялар мен біртұтас стандарттарды енгізу сараптамалық процестің сапасын, жеделдігін және транспаренттілігін күшейтіп, сот әділдігі мен экологиялық құқықтық қорғаныстың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Чирухин, А.В. Экологическая экспертиза – механизм управления и охраны окружающей среды / А.В. Чирухин // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2023. – Т. 3. – № 3. – С. 332-339.
2. Keller, H. The Use of Scientific Experts in Environmental Cases before the ECtHR / H. Keller, P. Ganesan // International and Comparative Law Quarterly. – 2024. – Vol. 73, No. 2. – Pp. 315-342.
3. Eliantonio, M. Access to Justice in Environmental Matters in the EU Legal Order / M. Eliantonio, J. Richelle // Common Market Law Review. – 2024. – Т. 61. № 1. – 45-78 б.
4. Абдолла, С. Становление и развитие судебной экспертизы в Республике Казахстан / С. Абдолла // Теория и практика судебной экспертизы. – 2020. – № 15 (1). – Рр. 126-132.
5. Бекжанов, Ж.Л. Организационно-правовое и научно-методическое обеспечение судебно-экологической экспертной деятельности в Республике Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Ж.Л. Бекжанов. – Моск. гос. ун-т правосудия. – М., 2016. – 34 с.
6. Д.Ш. Мусина, С.Б. Акмолдаева. Судебно-экологическая экспертиза в РК, как один из факторов обеспечения экологической безопасности [Электрондык ресурс] – Айналыс режимі: <https://polisia.kz/ru/sudebno-ekologicheskaya-ekspertiza> (жүгінген күні: 30.06.2025).
7. Vernaza, G. Judicial expertise and its application to environmental crime in Ecuador / G. Vernaza // Espirales Revista Multidisciplinaria de investigación científica. – 2024. – № 8 (50). – Pp. 46-65.
8. Ю.И. Баева, Н.А. Черных. Актуальные проблемы проведения судебно-экологических исследований в России // Глобальная экологическая безопасность: актуальные проблемы права и практики. – 2018. – С. 58-65.
9. Михалева, Н.В. Организационно-правовые и методические проблемы судебно-экологической экспертизы в странах ЕАЭС / Н.В. Михалева // Теория и практика судебной экспертизы. – 2021. – Т. 16. № 2. – С. 122-129.
10. Бекжанов, Ж.Л. О классификации судебно-экологических экспертиз в Республике Казахстан / Ж.Л. Бекжанов // Теория и практика судебной экспертизы. – 2015. – № 12 (2(38)). – С. 168-171.

References:

1. Chiruhin, A.V. Jekologicheskaja jekspertiza – mehanizm upravlenija i ohrany okruzhajushhej sredy / A.V. Chiruhin // Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravlenija i venchurnogo investirovanija Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2023. – Т. 3. – № 3. – S. 332-339.
2. Keller, H. The Use of Scientific Experts in Environmental Cases before the ECtHR / H. Keller, P. Ganesan // International and Comparative Law Quarterly. – 2024. – Vol. 73, No. 2. – Pp. 315-342.
3. Eliantonio, M. Access to Justice in Environmental Matters in the EU Legal Order / M. Eliantonio, J. Richelle // Common Market Law Review. – 2024. – Т. 61. № 1. – 45-78 b.
4. Abdolla, S. Stanovlenie i razvitie sudebnoj jekspertizy v Respublike Kazahstan / S. Abdolla // Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy. – 2020. – № 15 (1). – Pp. 126-132.
5. Bekzhanov, Zh.L. Organizacionno-pravovoe i nauchno-metodicheskoe obespechenie sudebno-jekologicheskoy jekspertnoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.12 / Zh.L. Bekzhanov. – Mosk. gos. un-t pravosudija. – М., 2016. – 34 s.
6. D.Sh. Musina, S.B. Akmoldaeva. Sudebno-jekologicheskaja jekspertiza v RK, kak odin iz faktorov obespechenija jekologicheskoy bezopasnosti [Jelektrondyk resurs] – Ajnalys rezhimi: <https://polisia.kz/ru/sudebno-ekologicheskaya-ekspertiza> (zhygingen kyni: 30.06.2025).
7. Vernaza, G. Judicial expertise and its application to environmental crime in Ecuador / G. Vernaza // Espirales Revista Multidisciplinaria de investigación científica. – 2024. – № 8 (50). – Pp. 46-65.
8. Ju.I. Baeva, N.A. Chernyh. Aktual'nye problemy provedenija sudebno-jekologicheskikh issledovanij v rossii // Global'naja jekologicheskaja bezopasnost': aktual'nye problemy prava i praktiki. – 2018. – S. 58-65.
9. Mihaleva, N.V. Organizacionno-pravovye i metodicheskie problemy sudebno-jekologicheskoy jekspertizy v stranah EAJeS / N.V. Mihaleva // Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy. – 2021. – Т. 16. № 2. – S. 122-129.
10. Bekzhanov, Zh.L. O klassifikacii sudebno-jekologicheskikh jekspertiz v Respublike Kazahstan / Zh.L. Bekzhanov // Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy. – 2015. – № 12 (2(38)). – S. 168-171.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Айнур Жексенбаевна Сарсенова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, e-mail: ainur--1983@mail.ru.

Сарсенова Айнур Жексенбаевна – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, e-mail: ainur--1983@mail.ru.

Sarsenova Ainur Zheksenbaevna – Doctoral Student at L.N. Gumilyov Eurasian National University, e-mail: ainur--1983@mail.ru.

Абдиманап Еликбаевич Бектурганов – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com.

Бектурганов Абдиманап Еликбаевич – заведующий кафедрой конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, доктор юридических наук, профессор, e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com.

Bekturganov Abdimanap Elikbayevich – Head of the Department of Constitutional and Civil Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Doctor of Law Sciences, Professor, e-mail: a.e.bekturganov@gmail.com.